

פטרס הנוצרי ומשה היהודי מתווכחים על האמונה הנכונה

Petrus Alfonsi, *Dialogue Against the Jews*, trans. Irven M. Resnick (The Fathers of the Church, Mediaeval Continuation 8), Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2006, xxv + 290 pp.

קשה להגזים בחשיבות ה'דיאלוג נגד היהודים' (*Dialogus contra Iudaeos*) מאת פטרס אלפונסי לתולדות הפולמוס הנוצרי נגד היהודים והיהדות. החיבור הוא ציון דרך בכל טיפולוגיה של חיבורי הפולמוס, והשפעתו על העולם הנוצרי חורגת הרבה מעבר לתחום הצר של יחסי נוצרים ויהודים. משום כך תרגומו לאנגלית הוא בגדר משאלה שהתגשמה ובשורה לכל העוסקים בתחום. פטרס אלפונסי נולד בספרד המוסלמית כיהודי ושמו היה משה. ידיעותינו על חייו מועטות. מסיבות לא ידועות הוא עזב את ספרד המוסלמית והיגר לאראגון, ובשנת 1106 נטבל לנצרות בהואסקה. טקס הטבילה נערך בחודש יוני, ביום הקדושים פטרס ופאולוס, ופטרס נטל לו את שם הקדוש של אותו היום. את השם אלפונסי צירף כמחווה כבוד למלך אלפונסו (הראשון), שהיה סנדקו. בהמשך נדר לאנגליה, ושם שימש כנראה רופאו האישי של המלך הנרי הראשון, ואחר כך עבר לצרפת. הוא שב כנראה לספרד בשנת 1121. באנגליה ובצרפת לימד אסטרונומיה על פי טקסטים ערביים שהיו ברשותו. נוסף על ה'דיאלוג' הוא חיבר את 'דיסציפלינה קלריקליס' (*Disciplina Clericalis*), עיבוד לטיני של ספרות חכמה ומוסר ערבית, וכן תרגם חיבורים ולוחות אסטרונומיים מערבית ללטינית. אלפונסי היה אפוא בן בית בשלוש תרבויות – היהודית, הנוצרית והמוסלמית – והקריירה שלו כסופר, כמתרגם וכמי שלימד מדע מוסלמי בארצות הנצרות מקנה לו מקום של כבוד בתנועה התרבותית המכונה הרנסנס של המאה השתים עשרה. קריאה בחיבוריו מלמדת שאלפונסי היה אדם משכיל. הוא הכיר את התרבות היהודית – השפה העברית,

מקרא ותלמוד, ואת התרבות הערבית – השפה הערבית, מדע (אסטרונומיה, מתמטיקה ורפואה) ופילוסופיה. חיבוריו גם מעידים שידעונו כולל אלה היו סבירות אך לא מפליגות.

ה'דיאלוג' וה'דיסציפלינה' התקבלו בהתלהבות בעולם הלטיני. השפעתם הייתה מרחיקת לכת, וסופרים, דרשנים ומתפלמסים השתמשו בהם בהתאימם אותם לצורכיהם.¹ די לציין בהקשר זה כי שמונים כתבייד של ה'דיאלוג' שרדו והגיעו לידינו, מספר מרשים ביותר לחיבור ארוך מסוג זה, וגדול בהרבה ממספר כתבייהיד של מרבית החיבורים האחרים בתחום הפולמוס.²

ה'דיאלוג נגד היהודים' הוא חיבור הפולמוס השיטתי הראשון נגד היהודים שנכתב בספרד. הוא נתחבר בין 1108 ל-1110, זמן לא רב לאחר שהמיר פטרוס אלפונסי את דתו, ומטרתו להראות את עליונות דתו החדשה על הקודמת ולהציג את תוקפה הרציונלי של הנצרות מבחינה פילוסופית, בניגוד ליהדות ולאסלאם, הסותרות את התבונה. אלפונסי ביקש להוכיח שמשלוש הדתות רק הנצרות מתיישבת עם ההיגיון והמדע. לשם הוכחת נחיתותן של היהדות והאסלאם הוא הציג לפני קוראיו אגרות תלמודיות וקטעי קראן, ובכך הציג לעולם הלטיני היכרות ראשונה עם ספרות שלא הייתה ידועה להם קודם לכן. ואכן עיקר פרסומו בתחום הפולמוס היה כמי שפתח לפני העולם הנוצרי את התלמוד. הוא האשים את היהודים בסטייה מדרך אבותיהם, שכן אין הם חיים עוד על פי התורה המקודשת, אלא על פי התלמוד.³ תוצאות ההאשמה הזאת היו מרחיקות לכת.⁴ אף שהוויכוח נסב על ענייני דת, אלפונסי גלש לא פעם לנושאים מדעיים, כגון רפואה ואסטרונומיה.

1 על השפעת חיבוריו של פטרוס אלפונסי ועל המורשת שלהם ראו: John V. Tolan, *Petrus Alfonsi and his Medieval Readers*, Gainesville, Fla. 1993

2 כמו כן הגיעו לידינו שבעים ושישה כתבייד של 'דיסציפלינה קלריקליס'.

3 המונח תלמוד אינו מופיע בחיבורו של אלפונסי, והוא השתמש בביטוי 'תורת רבנים' (*doctrina doctorum vestrorum*).

4 ג'רמי כהן הכיר בחלוציות של אלפונסי במתקפתו על התלמוד, אך הדגיש כי לא הרחיק לכת עד כדי האשמת היהודים במינות, כפי שעתידים היו לעשות המנדיקנטים במאה השלוש עשרה. ראו: Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity*, Berkeley, Los Angeles & London 1999, pp. 201–218; ובתרגום עברי: ג'רמי כהן, כעיוור במראה: היהודי בתפיסה הנוצרית בימי הביניים, תרגמה אביבה גורן, ירושלים תשס"ב, עמ' 183–197.

ה'דיאלוג', כפי ששמו מעיד עליו, בנוי כשיחה בין היהודי משה (שמו של פטרוס בטרם התנצר) לפטרוס הנוצרי. אלפונסי כתב: 'להגנת הטענות של הנוצרים השתמשתי בשמי הנוצרי, ואילו לטענות המתנגד הסותר אותן השתמשתי בשם משה, שמי לפני הטבילה' (מבוא, עמ' 41). החיבור כולל שנים עשר פרקים (tituli), המתחלקים על פי נושאים לשלושה חלקים. ארבעת הפרקים הראשונים עוסקים בוויכוח עם היהדות; הפרק החמישי – בוויכוח עם האסלאם; ושבעת הפרקים הנותרים – בהגנה על הנצרות, אך גם בהם, ובמיוחד בפרק העשירי והשנים עשר, יש פולמוס נגד היהדות. טון החיבור בדרך כלל נינוח ומנומס, אך חלק מן ההאשמות מתריסות וחמורות. בסוף החיבור משה מכריז על תבוסתו: 'אין ספק כי האל העניק לך הרבה מחכמתו וחנן אותך בתבונה רבה, שאין ביכולתי לנצחה. ואילו אתה סתרת את טענותי בתבונה' (פרק שנים עשר, עמ' 273). על כך משיב פטרוס כי התבונה היא מתנת רוח הקודש הניתנת בעת הטבילה, ואם משה יאמין וייתבל, יזכה אף הוא לאותה הארה של רוח הקודש ויכיר באמת.

אשר למניעים לכתיבת החיבור, אלפונסי טען שחיבר את הדיאלוג כדי להשיב ליהודים, שמקצתם חשבו שהמיר את דתו משום שאיבד כל רגש בושה, אחרים טענו כי עשה זאת משום שלא הבין את דברי הנביאים והתורה, והיו אף שהאשימו אותו ביהירות וברדיפת כבוד, משום שהבין כי הנוצרים הם השולטים בכל השאר (מבוא, עמ' 41). בכתיבת חיבור הפולמוס קדם אלפונסי למומרים אחרים שכתבו חיבורים להגנת דתם החדשה, אולי כדי להצדיק בעיני עצמם ובעיני אחרים את הצעד הקיצוני שבחרו לעשות. על אף טענתו שכתב כדי לשכנע יהודים, עצם כתיבת החיבור לטינית מלמדת שכוון אל קהל הקוראים הנוצרי, אולי כדי לשכנעו כי מניעי ההמרה היו כנים, ואכן זה הקהל שבתוכו היה לחיבור הרב.⁵

בשל החדשנות שבו הייתה ל'דיאלוג' השפעה מרחיקת לכת על דמות הפולמוס הנוצרי נגד היהדות. החיבור כולל אמנם נושאים שגורים, החוזרים על טענות שהיו מקובלות בקרב הנוצרים, והמבוססות על עדויות מקראיות. ואולם לצד אלה הוא הציע כאמור לעולם הנוצרי הצצה ראשונה אל תוך הספרות היהודית ועולם האמונה והמנהג היהודי הבתר־מקראי. ספרות הפולמוס הקודמת –

Jeremy Cohen, 'The Mentality of the Medieval Jewish Apostate: Peter Alfonsi, Hermann of Cologne, and Pablo Christiani', Todd M. Endelman (ed.), *Jewish Apostasy in the Modern World*, New York 1987, pp. 20–47

'הישנה' על פי הגדרתו המפורסמת של עמוס פונקנשטיין⁶ – ראתה ביהודים וביהדות ישות נתונה, בלתי משתנה, השומרת על צביונה המקורי המוכתב בתורה, ובשל כך יש לסכול אותה בתוך העולם הנוצרי. פטרוס אלפונסי, שצמח בתוך העולם היהודי, הביא לנוצרים מידע חדש על היהודים ועל אמונותיהם. עיקר התקפתו כלולה בפרק הראשון של ה'דיאלוג', והיא מכוונת נגד האגדות התלמודיות, הנוגדות לדעתו את ההיגיון וכוללות דברי מינות וכפירה גם כלפי התורה היהודית עצמה. מדובר בעיקר באגדות המייחסות לאל גשמיות ומאפיינים הנוגדים את ההיגיון, כמו מידות גוף, מקום מושב, רגשות ויצרים. התקפתו זו של אלפונסי מזכירה במידה רבה התקפות קראיות על מסורות רבניות, כגון הביקורת החריפה על החיבור 'שיעור קומה'. הוא הציג אגדות תלמודיות ידועות באור מגוחך, וטען כי יש בהן עלבון לאלוהות. בכך תרם לאווירת העוינות לספרות היהודית הבתר-מקראית, אווירה ששלטה בכיפה בעולם הנוצרי מכאן ואילך מאות שנים.

מסוכנת במיוחד הייתה טענתו של פטרוס בפרק העשירי ב'דיאלוג' כי היהודים שהרגו את ישו עשו זאת לא מתוך אי הבנה, כפי שנהוג היה לחשוב, אלא מתוך קנאה ורשעות, מפחד שמא יאבדו את מעמדם הרם וכבודם: 'על כן אין לך לתמוה על כך', הוא אומר ל'משה', 'שהמלומדים בתורה והסופרים הרגו את כריסטוס בשל רעל הקנאה, כי פחדו שיאבדו את תהילתם ומעמדם בגינו' (פרק עשירי, עמ' 237). גם אם מותו של ישו היה חלק מתכנית אלוהית, כוונת היהודים הייתה רעה, והם ראויים לכל עונש בשל כך. עמדה זו חרגה מהתפיסה המקובלת מאז ראשית הנצרות כי היהודים הרגו את ישו מתוך עיוורון, וגם משום כך יש לסכול אותם בתוך העולם הנוצרי.

הגנתו של אלפונסי על הנצרות בפרקים האחרונים, ככל שהיא נוגעת למחלוקת עם היהדות, שגרתית למדי, מבוססת על אסמכתאות מקראיות מכאן ועל ההיגיון והטבע מכאן. החידוש הוא בעיקר בהוכחות שהביא לאמתות הנצרות – קיום האל, השילוש, ההתגשמות בבשר, התחייה, העלייה השמימה והפסיון – על יסוד ההיגיון והמדע. הנימוקים על פי התבונה והתלמוד הם אפוא שתי התרומות שתרם אלפונסי לעולם הנוצרי. אירוויין רוניק מציין במבוא לתרגומו כי 'הדיאלוג נגד היהודים של פטרוס אלפונסי עושה לראשונה שימוש בטקסט אחד בכל השיטות או האסטרטגיות' (מבוא, עמ' 8-9), דהיינו באסמכתאות מכתבי הקודש, בנימוקים המבוססים על התבונה והמדע ובספרות

6 עמוס פונקנשטיין, 'התמורות בווכוח הדת שבין יהודים לנוצרים במאה הי"ב', ציון לג (תשכ"ח), עמ' 125-144; המאמר פורסם שוב בספרו: הנ"ל, תדמית ותודעה היסטורית ביהדות ובסביבתה התרבותית, תל-אביב תשנ"א, עמ' 82-102.

הבתר-מקראית. בכך הביא אלפונסי לתפנית חדה במסורת הפולמוס הנוצרי, דבר שהפך את חיבורו, כפי שכותב רוניק, לחיבור החשוב ביותר שנכתב בתחום זה אלף שנה (מבוא, עמ' 29).

לא ייפלא אפוא כי מחברים נוצרים שהתפלמסו עם היהדות בעשרות השנים הבאות נשענו על חיבורו של אלפונסי, ודי להזכיר בעניין זה את חיבורו הארסי של פטרוס ונרביליס, אב מנזר קלוני, 'נגד עיקשותם המושרשת של היהודים', שנתחבר בשנת 1143, את חיבורו של פטרוס מקורנוול מסוף המאה השתים עשרה 'יכוח נגד שמעון היהודי', וכן את חיבורו רחב הממדים של ריימונדוס מרטיני 'פגיון האמונה', שנתחבר בשנת 1278.⁷ גם בתחום פרשנות המקרא נעשה שימוש בחיבורו של אלפונסי וכן בתחומים כגון פילוסופיה ואסטרונומיה.⁸

ייחודו של אלפונסי כאמור בהיותו בן בית בשלוש תרבויות, עובדה העומדת ברקע ה'דיאלוג', והמסבירה הן את המניע לכתיבתו הן את אופיו. להתקפה על היהדות צירף אלפונסי התקפה על האסלאם וייחד לכך את הפרק החמישי בחיבורו. התקפה זו מפותחת פחות מהתקפתו על היהדות, והיא נועדה להסביר מדוע בחר להתנצר ולא להתאסלם. דווקא משום שגדל בין המוסלמים והוא יודע את שפתם ומכיר את דתם, דווקא משום כך דחה אותה (פרק חמישי, עמ' 155). אף שהציג את האסלאם כדת פגנית למחצה והרטית, את מחמד כמתחזה, תאב בצע ונואף, ואת מכה כמקדש אלילי שאומץ על ידי מחמד, עדיין המידע שמסר מבוסס ומפורט יותר מכל שהיה ידוע עד אז בעולם הנוצרי על האסלאם, והוא הפך למקור ידע על דת זו באירופה הנוצרית. לדברי בנימין זאב קדר הדיאלוג 'שימש ככל הנראה כמקור החשוב ביותר למידע על האסלאם'.⁹ מעניין במיוחד יחסו הדומה של אלפונסי לתלמוד ולקראן. בשניהם הוא ראה טקסטים שביומרתם הכוזבת לקדושה יצרו את הבסיס לשתי תמות מוטעות. חיבורו של פטרוס אלפונסי נגד היהודים ראה אור במסגרת 'פטרולוגיה לטינה' (Patrologia Latina) על סמך מהדורתו הראשונה, משנת 1536, וזו

Petrus Venerabilis, *Adversus Judeorum inveteratam duritiem*, 7
ed. Yvonne Friedman (Corpus Christianorum Continuatio
Medievalis, 58), Turnhout 1985; Raimundus Martini, *Pugio fidei
adversus Mauros et Iudaeos*, Farnborough 1967 (Leipzig 1687)
על פטרוס מקורנוול ראו: טולן (לעיל, הערה 1), עמ' 119.

8 ראו פירוט בספרו של טולן (שם).

9 Benjamin Z. Kedar, *Crusade and Mission: European Approaches
toward the Muslims*, Princeton, N.J. 1984, p. 92.
John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New
York 2002, pp. 147–155

המהדורה המצוטטת במחקר עד היום. בשנת 1982 ראתה אור מהדורה חדשה בלוויית תרגום לגרמנית, ועל סמך מהדורה זו תורגם החיבור גם לספרדית.¹⁰ התרגום לאנגלית המונח לפנינו נעשה על פי המהדורה של 1982. מלבד התרגום עצמו, כולל הספר מבוא עדכני, מפורט ומאיר עיניים, ביבליוגרפיה מקפת ומפתחות. התרגום רהוט, והקורא רץ בו. לטקסט נוספו הערות רבות, מהן המביאות הסברים הנוגעים לתוכן החיבור, ומהן נוגעות לשיקולי התרגום. הצגת שיקולים אלה והצדקת הבחירה של המתרגם מקרבים את הקורא אל הטקסט המקורי.¹¹

מפעלו של רוניק תורם לכל העוסק בתחומים שה'דיאלוג' נוגע בהם, ובמיוחד בתחום היחסים בין הדתות בימי הביניים, ועל כך הוא ראוי לברכה מרובה.

Petrus Alphonsi, *Dialogus Petri cognomento Alphonsi ex Iudeo Christiani et Moysi Iudaei*, ed. Jacques Paul Migne (*Patrologia Latina*, 157), Paris 1854, cols. 535–672; Klaus-Peter Mieth, 'Der Dialog des Petrus Alfonsi: Seine Überlieferung im Druck und in den Handschriften Textedition', Ph.D. dissertation, der Freien Universität, Berlin, 1982; *Diálogo contra los Judíos*, trans. Esperanza Ducay, Huesca 1996

11 הכותרות לשנים עשר פרקי ה'דיאלוג' נמצאות בהקדמה של אלפונסי (עמ' 42). במהדורת 'פטרולוגיה לטינה' הכתיר העורך כל אחד משנים עשר הפרקים בטקסט עצמו בכותרת המתאימה. בעקבות המהדורה הגרמנית שתרגם, השמיט רוניק כותרות אלה בגוף הטקסט. אף שדרך זו נאמנה למסורת כתבי-היד, מתן שמות הפרקים בראש כל פרק, ולו בסוגריים, היה מסייע לקורא להתמצא מבלי שייאלץ לחזור שוב ושוב להקדמה כדי למקם את עצמו.